

Խոսքովը գրում է պատասխան.-

Խոսքովի թուղթը նախարարներին

«Քաջարանց Խոսքով հայոց թագավորը Գագավոն Ստրատելատիդ և բոլոր մեր նախարարներիդ բազում ողջույններ:

Ուրախ եղեք, և մենք էլ ողջ ենք և ուրախացանք ձեր ողջության լուրն առնելով: Ահա ձեզ ուղարկում ենք ուխտի պայմանագիրը ձեր խնդրածի համաձայն: Առաջին՝ որ չեք հիշի ձեր հանցանքը, որ մենք հանցանք իսկ չենք համարում, այլ իբրև երախտագետ մարդկանց հավատարմություն դեպի Արշակունի թագավորը, որին ծառայում էիք, ինչպես, հույս ունենք, կլինեք և դեպի մեզ: Երկրորդ՝ որ ձեզ կվերադարձնենք ձեր այն ժառանգությունները, որ գրավել ենք արքունիք, բացի նրանից, որ ոմանց պարզեցինք, որովհետև թագավորների պարզները ետ չեն առնում՝ եթե հանցանք չեն գործել ստացողները, մանավանդ որ դրանք արդեն մուծվել են մեր տիրոջ՝ արքայից արքա Շապուհի դիվանը: Բայց դրա փոխարեն ձեր ժառանգության պակասությունը կլրացնենք արքունիքից: Երրորդ՝ որ ձեզ կազատենք հունաց գործակալներից, թեկուզ կայսրի հետ պատերազմելով, թեկուզ խաղաղությամբ:

Իսկ քեզ Գագավոն¹⁷⁹, իմ արյունակից և հարազատ, կպատվեմ, ոչ թե քո վաղեմի ազգականության համաձայն, այլ ըստ այժմյան՝ քո մոր Արշանուշի Արշակունի ծագման, ուստի քեզ քո հայրենական Կամսարական ցեղից հանելով, կմտցնեմ քո մայրենական, այսինքն իմ ցեղի մեջ, Արշակունի անունով»:

Գագավոնն այս տեսնելով՝ շատ շուտով բոլոր նախարարներին դարձնում է Խոսքովի մոտ և բոլոր խնդրածներն ու խոստացածները ձեռք բերելով բախտավորվում է և շատ փառավորվում: Բայց Սամվել Մամիկոնյանը ձեռք գցելով Խոսքովի նամակը և նախարարների նամակի պատճենը՝ նրանցից զատվեց ու գնաց Արկադի մոտ: Որովհետև նա սպանել էր իր հորը՝ Վարդանին, ուրացության պատճառով, ինչպես և մորը՝ Տաճատուհուն, ուստի երկյուղ կրելով պարսիկներից և Արծրունիներից, այսինքն իր քեռիներից, չէր համաձայնվում հույներից անջատվել: Արկադը նրան

179 Գագավոնը Կամսարականների ցեղից՝ պարթև ծագումից լինելով, Հայաստանում աստիճանով առաջին անձն էր ճանաչված թագավորից հետո: Խոսքովը նրա ցույց տված հավատարմությունը վարձատրելու նպատակով կամենում է էլ ավելի բարձրացնել նրա աստիճանը, ուստի խոստանում է նրան պատվել ոչ ըստ հին հայրենական ծագման, (այսինքն՝ իբրև պահլավ- Կամսարական), այլ մոր կողմից, որ Արշակունի էր, նրան ևս Արշակունի գրել:

բարիք արեց և հրամայեց այս նամակների օրինակները հունարեն գրությամբ իր դիվանը դնել, որպեսզի ապստամբված ցեղերի հիշատակը պահպանվի, և մինչև այսօր էլ մնում է:

ԽԹ

ԽՈՍՐՈՎԻ ՄԻԱՊԵՏԵԼԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎՐԱ ԵՎ ՄԵԾՆ ՍԱՀԱԿԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹՅԱՆ ԱԹՈՌԸ ՆՍՏԵԼԸ

Երբ Խոսրով տիրեց հայոց բոլոր նախարարներին, ինչպես ցանկանում էր, Արկադին դիմում է խնդրելով, որ իրեն հավատա Հայաստանի հունական մասն էլ, որը շեն պահելով՝ նրան ճշտությամբ հարկերը կվճարի, ինչպես նրա գործակալները: Եվ Արկադը կասկածելով հայոց նախարարների միաբանությունից, թե նրանք միաբանելով իրենց բաժինը կառնեն և պարսիկներին կտան, կատարում է Խոսրովի խնդրածը:

Սրանից հետո վախճանվում է Ասպուրակես եպիսկոպոսապետը և Խոսրովը նրան հաջորդ է նշանակում Սահակին՝ Մեծն Ներսեսի որդուն, Աթանագենեսի որդու, Հուսիկի որդու, Վրթանեսի որդու, Սուրբ Գրիգորի որդու: Սա բոլոր առաքինություններով իր հայրերին նմանվեց, աղոթքի կողմից գերազանցելով: Որովհետև նա հավաքեց վաթսուն աշակերտ մայրաքաղաքների սպուդենների¹⁸⁰ նման, կրոնավոր մարդիկ, մազեղեն հագած, երկաթով պատած, ոտաբոբիկ, որոնք միշտ շրջում էին նրա հետ, որոնցով եկեղեցիական պաշտամունքի կանոնը անխափան կատարում էր անապատականների նման և մեր երկրի հոգսը քաշում էր աշխարհականների նման: Նրա մոտ եկավ Մեսրոպը հայերեն գրերի հարցի առիթով և տեսավ, որ նա ավելի ևս փափագում է այդ բանին: Շատ ջանքերից հետո, երբ օգուտ չտեսան, դարձյալ աղոթքի ապավինեցին, Աստծուց խնդրելով: Միմյանցից բաժանվելով՝ Մեսրոպը գնաց իր կացարանը, խստակյաց վարքի անձնատուր լինելով՝ ավելի և ավելի ճիգ էին թափում:

180 Սպուդեն հունարեն բառ է, որ նշանակում է փութաջան, գործունյա, նախանձահույզ: Այս անունը կրում է Բյուզանդիայում մի առանձին կրոնական կարգ, որի անդամներն ուխտում էին անդադար աղոթել, աղքատ ապրել և գրքերով զբաղվել: Նրանք կոչվում էին նաև ակումիտ, այսինքն անքուն, տքնող:

Ծ

ԽՈՍՐՈՎԻ ԿԱՊԿԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱ ՓՈԽԱՐԵՆ ՆՐԱ ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ԵՂԲՈՐ
ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ

Բայց Շապուհը նեղացած էր Խոսրովի վրա, որ նա անձնական բարեկամություն հաստատեց Արկադի հետ և առանց իր հրամանի եպիսկոպոս նշանակեց Մեծն Սահակին, ուստի նրան մեղադրություն ուղարկեց սպառնալիքով: Խոսրով ըմբոստացավ, խրոխտալով հանդգնաբար պատասխանեց և պատգամավորներին անարգանքով ետ դարձրեց: Եվ իսկույն սկսեց խոսել Արկադի հետ, որ Շապուհի հետ կնքած հաշտությունը լուծի և զորքով իրեն օգնի, և ինքը մեր ամբողջ երկիրը նրան կդարձնի: Բայց Շապուհը մեր լրատու նախարարներից հրապուրվելով անմիջապես իր Արտաշիր որդուն Հայաստան է ուղարկում մեծ զորքով: Եվ որովհետև Արկադը հրաժարվեց Խոսրովին կողմնակից դառնալ, նա օտար ազգերից ոչ ոքի օգնական չգտնելով և չկարողանալով ոչ դիմադրել և ոչ խուսափել Շապուհից, գնաց նրա մոտ:

Արտաշիրը նրան թագավորությունից զրկելով՝ փոխարեն նշանակում է նրա Վռամշապուհ եղբորը, բայց ոչ Սահակին թողեց, և ոչ էլ Խոսրովի կողմից նշանակված նախարարներից որևէ մեկին, այլ զրկեց իրենց պատիվներից, նաև հրամայեց, որ հույների հետ էլ նախկին կարգը պահպանեն: Եվ մի սովոր գունդ Հայաստանում թողնելով՝ ինքն շտապում էր Տիգրան հասնել, աչքի առաջ ունենալով հոր ծերությունը, իր հետ տանելով Խոսրովին՝ Անհուշ կոչված բերդը դնելու համար, հինգ տարի թագավորելուց հետո: Նրա հետ տարավ նաև Գազավոնին՝ կապանքներով, նրա քաջությունից կասկածելով, և հրամայեց արքունիք գրավել նրա տունը, ինչպես և նրա Շավարշ եղբոր և Պարզն Ամատունու տները: Որովհետև այս երկուսը իրենց յոթը հարյուր զինվորներով քարավանի ճանապարհի վրա հետամուտ լինելով՝ հարմար ժամ գտան իրենց Խոսրով թագավորին ազատելու, բայց չհաջողեցին, որովհետև նրա ուտները շղթաներով կապված էին: Խիստ կռիվ տեղի ունեցավ, որի մեջ սպանվեցին Շավարշը և Պարզնի որդի Մանվելը և սրանց հետ ուրիշ շատերը: Իսկ Պարզնին կալանավորելով տարան Արտաշիրի առաջ, և նա հրամայեց, որ նրանից տիկ հանեն, փչելով ուռեցնեն և Խոսրովի աչքի առաջ դնեն շարունակ:

ԾԱ

ՄԵԾՆ ՍԱՀԱԿԻ ՏԻԶԲՈՆ ԳՆԱԼԸ ԵՎ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ՄԵԾԱՐԱՆՔՆԵՐՈՎ ԵՎ
ՊԱՏԻՎՆԵՐՈՎ

Մի քանի սուրբ և երևելի մարդիկ, որ մեր երկրի նախարարների և եպիսկոպոսների մեջ առաջիններն էին և մեր լուսավորության պատճառները, որդեծնությանը իջան մինչև Մեծն Սահակ, որ այլևս արու գավակ չունեցավ, այլ Սահականույշ անունով մի դուստր, որ ամուսնության տվեց Համագասպ Մամիկոնյանին: Եվ երբ հայոց քաջ սպարապետը՝ Սահակ ասպետը մեռավ, Սուրբ Սահակն աղաչում է Խոսրովին, իսկ նրա կապվելուց հետո նրա եղբորը՝ Վռամշապուհին, որ Սահակ սպարապետի տեղ նշանակի Համագասպին, բայց Վռամշապուհը հրաժարվում է այդ բանն անել առանց արքայի հրամանի, հիշելով, որ հենց այսպիսի բաների պատճառով վշտեր է կրում իր Խոսրով եղբայրը: Ուստի Սուրբ Սահակը, իր աղջկա թախանձելուց, թագավորից նամակներ առնելով անձամբ գնաց պարսից Արտաշիր թագավորի մոտ, որ իր հոր յոթանասունամյա թագավորությունից հետո թագավորեց չորս տարի:

Նրանից շատ մեծարանք գտավ, նախ՝ պահլավունիների ազնվական ցեղի պատճառով, և երկրորդ՝ որ Աստված իր ծառաներին հարգելի և պատվավոր է հանդիսացնում անհավատների առաջ: Թագավորը նրա խնդիրներն ամբողջապես կատարեց նախ նրա Համագասպ փեսայի վերաբերմամբ, և ապա նրա առաջ հանցավոր Կամսարական և Ամատունի ցեղերի մնացորդների վերաբերմամբ, որոնք պահ մտել թաքնվել էին անհայտ տեղերում: Սուրբ Սահակը խնդրեց նրանց գթալ, ինչպես աստվածային հրաման է, որ որդիները իրենց հայրերի հանցանքների համար չդատվեն, մանավանդ որ հանցավոր հայրերը հենց իրենց հանցանքի համար մեռան: Թագավորը նրանց մնացորդներին կյանք շնորհելով՝ հրամայեց այդ երկու ցեղերի տները, որ արքունիք էին գրավված, նրանց վերադարձնել, բայց նրանց չհաստատել իրենց նախկին հայրենական գահում, այլ շատ նախարարներից ներքև դասել, կրտսերագույն նախարարների շարքում: Իսկ Համագասպի ցեղը, այսինքն Մամիկոնյան տոհմը վեր բարձրացնել, որպեսզի հայոց նախարարների մեջ հինգերորդ գահը գրավեն, և այսպես էլ գրել իր դիվանում:

Որովհետև պարսիկները սովորաբար այս երկու կարգն էին պահում, երբ նա թագավոր էր նստում, իսկույն արքունական գանձարանում եղած բոլոր դրամները փոխում էին՝ նորի պատկերը դրոշմելով, դիվանի գրություններն էլ փոխում էին նրա անունով, հինը չոչնչացնելով, այլ փոքր ինչ գանազանելով: Իսկ եթե երկար ժամանակ թագավորեր և նոր աշխարհադիր աներ, այս դեպքում դեն էին գցում ինչ որ հնից մնացած ու փոփոխված էր, որպեսզի բոլորը նորի անունով գրվի: Արդ՝ Արտաշիրը կարճատև թագավորության պատճառով նոր աշխարհագիր անելու ժամանակ չունեցավ, այլ հրամայեց հնից փոփոխված դիվանում գրել այս ամենը, և տալ Համագասպին վերոհիշյալ գահն ու պատիվը՝ գյուղերի և դաստակերտների իշխանությամբ, այլև հայոց սպարապետությունը, որին ցանկանում էր, և մեր Վռամշապուհ թագավորին գրեց հետևյալ հրովարտակը.-

Արտաշիրի թուղթը Վռամշապուհին

«Մագդեգանց քաջ արքայից արքա Արտաշիրը մեր եղբայր հայոց Վռամշապուհ թագավորին հղում է բազում ողջույն:

Ստացա թղթերդ, որ գրել էիր Սահակ եպիսկոպոսի մասին, և հիշեցի սրա նախնիքների երախտիքը, որոնք Սուրենյան Պահլավի նախնիներն էին և հոժարությամբ հանձն առան իմ նախնի և իմ համանուն Արտաշիրի տերությունը, և այնքան ավելի նրան սիրեցին, քան իրենց ազգայիններին, որ չբավականացան միայն այստեղ Պարսկաստանում նրանց դեմ կռվել, այլև նրա՝ Արտաշիրի պատճառով ձեր երկիրը գալով սպանեցին Խոսրովին, քո նախնուն և իրենց կատարած սպանության տույժը հատուցեցին իրենց մահով: Իսկ սպանողի որդի Գրիգորը հիվանդացած Տրդատին բժշկելով՝ վերադարձրեց նրա կորցրած կյանքն ու թագավորությունը, որի պատճառով ավելի շատ երախտավոր եղավ դեպի ձեզ: Ուստի Սահակ եպիսկոպոսին որդիացած Համագասպին գորքերիդ վրա սպարապետ նշանակիր մեր հրամանով և նրա ցեղին տուր նախարարներիդ մեջ պատվի հինգերորդ գահը և թող դրանք տիրեն այն գյուղերին և դաստակերտներին, որ քո նախնիքները տվել են դրանց հայրերին: Նույնպես այն երկու հանցավոր ցեղերի տները, որ արքունիք էին գրավել, բաց թող, որպեսզի նրանց մնացորդներն աներկյուղաբար ժառանգեն, բայց նրանց չարժանացնես իրենց հայրենական գահերի պատվին, ինչպես մենք էլ հրամայեցինք գրել մեր դիվանում: Ողջ եղիր»:

Բայց երբ Մեծն Սահակ եկավ և Արտաշիրի բոլոր պարզները հաստատեց, պարսից Արտաշիր թագավորը մեռավ և նրա տեղ թագավորեց Վռամը, որ Կրման Էջ է կոչվում՝ տասը տարի: Նա միևնույն բարեկամությունը պահպանեց Հայաստանի մեր Վռամշապուհ թագավորի և Մեծն Սահակի հետ: Վռամի և Արկադի միջև էլ խաղաղություն էր տիրում: Եվ Վռամշապուհը տիրում էր մեր երկրին և հպատակվում էր երկու թագավորներին, հարկ վճարելով՝ պարսից բաժնի համար Վռամին և հունաց բաժնի համար Արկադին:

ԾԲ

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Այդ ժամանակ Արկադը հիվանդացավ, Բյուզանդիոնում Մեծն Հովհաննեսի¹⁸¹ պատճառով ահագին շարժում և հրդեհներ ծագեցին և հունաց թագավորությունը շփոթության մեջ ընկավ, զորքերը պատերազմում էին իրար և պարսիկների դեմ։ Ուստի Վռամը մեր Վռամշապուհ թագավորին հրամայեց իջնել Միջագետք, որպեսզի խաղաղացնելով կարգի բերի նրանց և երկու կողմերի գործակալների վեճերը վճռի։ Երբ նա գնաց այս ամենը կարգավորելու, քիչ նեղություն չկրեց քարտուղարի պատճառով, որովհետև այն օրից, որ Մեսրոպն արքունական դռնից հեռացավ, նա ոչ մի ճարտար դպիր գտնել չէր կարողանում, որովհետև պարսկական գիր էին գործածում։ Այս առթիվ նրան ներկայացավ Հաբել անունով մի քահանա և խոստացավ հայերեն լեզվի տառեր ստեղծել՝ որ հարմարեցրել էր Դանիել եպիսկոպոսը, իր մերձավորը։ Թագավորն անփույթ գտնվեց, և Հայաստան գալով տեսավ, որ բոլոր եպիսկոպոսները ժողովվել են Մեծն Սահակի և Մեսրոպի մոտ, հայերեն գրերի գյուտի մասին հոգալու։ Երբ թագավորին իմաց տվին այս մասին, նա նրանց պատմեց ինչ որ վանականն ասել էր։ Երբ այս լսեցին, նրան սկսեցին թախանձել, որ այդ կարևոր բանին հոգ տանի։

Ուստի նա Խաղունի ցեղից Վահրիճ անունով մի մարդու, որ պատվված էր Հայաստանում, իրեն հավատարիմ էր և շատ փափագում էր այդ գործին, պատգամավոր ուղարկեց հիշյալ Հաբելի մոտ։ Նրան հետև առած՝ միասին գնացին և Դանիելից լավ հմտացած վաղուց գրված տառերի շարքին, որ դասավորված էր հունարենի օրինակով, բերին մատուցին Մեծն Սահակին և Մեսրոպին¹⁸² որոնք սովորելով ու երեխաների էլ վարժեցնելով քիչ տարիներ, համոզվեցին, որ այդ նշանագրերը, այդ մուրացված գծագրությունը, ընդունակ չէր վանկ առ վանկ ճիշտ արտահայտել հայերեն բառերի հնչյունները։

ԾԳ

ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՏՐՎԵՑԻՆ ԵՐԿՆԱՅԻՆ ՇՆՈՐՀՈՎ

181 Մեծն Հովհաննես՝ Հովհան Ոսկեբերանն է, որի աքսորը Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում ահագին վրդովմունք և ժողովրդական հուզմունք առաջացրեց։

182 Հայկական բանասիրությունը երկար ժամանակ զբաղվել է «Դանիելյան» նշանագրերի հարցով։ Տիրում էր ընդհանուր համոզմունք, թե դրանք վաղեմի հայերեն գրեր են եղել, որոնք երկար ժամանակ մնացած են եղել առանց գործածության և երբ նորից երևան են եկել, նկատվել է, որ նրանց մեջ պակասում են գրեր՝ հայ լեզվի այդ ժամանակվա հնչյունները լիովին արտահայտելու համար։ Կարծում էին բնականապես, որ Մեսրոպը ոչ թե նոր ինքնուրույն այբուբեն է ստեղծել, այլ լրացրել կամ կատարելագործել է այդ Դանիելյան նշանագիրները։

Սրանից հետո ինքը Մեսրոպը աշակերտներով իջնում է Միջագետք նույն Դանիելի մոտ, և նախկինից ավելի բան չգտնելով՝ անցնում է Եդեսիա, Պլատոն անունով մի հեթանոս ճարտասանի մոտ, որ դիվանի պետ էր: Նա ուրախությամբ ընդունեց, և ինչքան որ հայերեն խոսքեր միտքը բերում էր՝ հավաքելով և շատ ջանք թափելով օգուտ չունեցավ հռետորը, և խոստովանեց իր տգիտությունը: Բայց նա ասաց, թե ինքն առաջ ունեցել է մի ուսուցիչ, շատ հմուտ մարդ, որ հետո ճարտարների գրվածքներն Եդեսիայի դիվանից առնելով գնացել ու քրիստոնեություն է ընդունել, անունը Եպիփանոս. «Նրան, ասաց, փնտրիր գտիր, որ քո փափագը կատարի»:

Այն ժամանակ Մեսրոպը Բաբելոն եպիսկոպոսից օգնություն գտնելով՝ Փյունիկեով անցնում դիմում է Սամոս, որովհետև Եպիփանոսը մեռած է լինում, թողնելով մի աշակերտ Հռոփանոս անունով, որ հունարեն գրության հրաշալի արվեստ ուներ և առանձնացել էր Սամոսում: Մեսրոպը գնում է սրա մոտ և սրանից էլ շահ չգտնելով՝ ապավինում է աղոթքի:

Եվ տեսնում է ոչ երազ քնի մեջ, ոչ տեսիլք արթնության մեջ, այլ սրտի գործարանում նրա հոգու աչքերին երևում է աջ ձեռքի թաթ՝ քարի վրա գրելիս, այնպես որ քարը գծերի հետքը պահում էր, ինչպես ձյունի վրա: Եվ ոչ միայն երևաց, այլև բոլոր գրերի հանգամանքները նրա մտքում հավաքվեցին ինչպես մի ամանում: Եվ աղոթքից վեր կենալով ստեղծեց մեր նշանագրերը, Հռոփանոսի հետ ձևակերպելով Մեսրոպից պատրաստված գրերը, հայերեն տառերը ճիշտ հանդիպեցնելով հունարենի հնչյուններին: Եվ իսկույն ձեռնարկեցին թարգմանության, խորհրդաբար սկսելով Սողոմոնի Առակներից, ամբողջ քսաներկու հայտնի գրքերը և Նոր Կտակարանը փոխադրում է հունարեն լեզվի¹⁸³, նույնպես և նրա աշակերտները, Հռոփանոսից և Հովսեփի Պաղնացին, մինևույն ժամանակ իր ավելի փոքր աշակերտներին սովորեցնել տալով գրչության արվեստը:

ԾԴ

ՀԱՅՈՑ, ՎՐԱՅ ԵՎ ԱՂՎԱՆԻՑ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

183 Այսպես բան չէր կարող լինել, որ Մեսրոպը, երկու աշակերտների հետ, հենց Ասորիքում թարգմանած և ավարտած լինի հին և նոր կտակարանները: Սա կհակասեր հենց իրեն Խորենացուն, որ հետո հիշում է, թե Սուրբ գիրքը թարգմանեց Սուրբ Սահակ և Մեսրոպ հունարենից թարգմանեցին մի անգամ շտապովի թարգմանածը:

Արկադը վախճանվելով՝ նրա տեղը թագավորեց նրա որդին, որ կոչվեց Թեոդոս Փոքր, նա նույնիսկ բարեկամություն պահպանեց մեր երկրի և մեր Վոամշապուհ թագավորի հետ, բայց իր մասը նրան չվստահեց, այլ իրեն պահեց՝ գործակալներով և պարսից Հազկերտ թագավորի հետ խաղաղություն կնքեց: Այս ժամանակներն եկավ Մեսրոպը, բերելով մեր լեզվի նշանագրերը: Նա Վոամշապուհի և Մեծն Սահակի հրամանով ընտրությամբ երեխաներ ժողովեց, ուշիմ, առողջակազմ, լավ ձայնով և երկար շնչառությամբ¹⁸⁴, բոլոր գավառներում դպրոցներ հիմնեց և պարսից բաժնի բոլոր կողմերը սովորեցրեց, բացի հունական մասից, որոնք ձեռնադրության փոխարեն տուժեցին, որովհետև Կեսարիայի աթոռին ենթարկվելով՝ պետք է հունարեն գիր և լեզու գործածեին և ոչ ասորերեն:

Մեսրոպը Վրաստան գնալով՝ նրանց համար էլ, իրեն տրված երկնային շնորհով, ստեղծում է նշանագրեր, մի ոմն Ջաղայի հետ, որ հունարեն և հայ լեզուների թարգմանիչ էր, օժանդակություն գտնելով նրանց Բակուր թագավորից և Մովսես եպիսկոպոսից: Ընտրում է երեխաներ, բաժանում է երկու դաս և նրանց համար ուսուցիչներ է թողնում իր աշակերտներից Տեր Խորձենացուն և Մուշե Տարոնացուն:

Ինքն իջնում է Աղվանք, նրանց Արսվադեն թագավորի և Երեմիա եպիսկոպոսապետի մոտ, որոնք հոժարությամբ հանձն առան նրա ուսումը և նրան հանձնեցին ընտիր երեխաներ: Նա կանչեց Բենիամին անունով մի շնորհալի թարգմանչի, որին անմիջապես ուղարկեց Սյունիքի տեր երիտասարդ Վասակը, իր Անանիա եպիսկոպոսի միջոցով, որոնց օգնությամբ նա նշանագրեր ստեղծեց գարգարացիների այն կոկորդաձայն, կոշտ, խժական, կոպիտ լեզվի համար: Այնտեղ վերակացու թողնելով իր Հովնաթան աշակերտին, նաև արքունական դռանը քահանաներ նշանակելով՝ ինքը վերադառնում է Հայաստան և տեսնում է որ Մեծն Սահակ զբաղված է Սուրբ գրքի թարգմանությամբ ասորերենից, հունարեն չգտնվելու պատճառով: Որովհետև նախ Մերութանն այրել էր հունարեն գրքերը մեր ամբողջ երկրում, իսկ այնուհետև, երբ Հայաստանը երկու մասի բաժանվեց, պարսիկ վերակացուները իրենց մասում ոչ ոքի թույլ չէին տալիս հունարեն սովորել, այլ միայն ասորերեն:

184 Աշակերտության համար ընտրված երեխաները, բացի ուշիմ և առողջակազմ լինելուց, պետք է լինեին նաև փափկաձայն և երկայն շնչառությամբ: Վերջին երկու հատկությունները հասկանալի կդառնան, երբ նկատի առնենք, որ այդ աշակերտներից պետք է պատրաստվեին եկեղեցու սպասավորներ, որոնք հայերեն լեզվով ժամերգություն պետք է կատարեին, ուրեմն և երգեցիկ լինելը պարտադիր էր նրանց համար:

ԾԵ

ԽՈՍՐՈՎԻ ԿՐԿԻՆ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱՆԻՑ ՀԵՏՈ ՊԱՐՍԻԿ ՇԱՊՈՒՀԻ
ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ

Վռամշապուհը քսանմեկ տարի թագավորելով մեռնում է, թողնելով Արտաշես անունով մի տասնամյա որդի: Այն ժամանակ Մեծն Սահակը գնաց պարսից Հազկերտ թագավորի դուռը՝ կապված Խոսրովին խնդրելու, որ Արտաշիրի մահից հետո կապանքներից լուծվելով՝ արձակ պահվում էր Անհուշ բերդում Վռամի ժամանակ: Հազկերտը համաձայնելով կատարում է նրա խնդիրը, Խոսրովին տերությունը տալով ուղարկում է Հայաստան: Սա խնդրեց Գագավոնի որդի Հրահատին, որին հոր մահից հետո հանել էին Անհիշելի ամրոցից և գորքի հետ ուղարկել էին Սագաստանից¹⁸⁵ էլ այն կողմը: Խոսրովը նրան այլևս չկարողացավ տեսնել՝ կրկին անգամ միայն մի տարի թագավորելով:

Նրանից հետո Հազկերտը ոչ թե նրանցից, այլ իր Շապուհ որդուն թագավորեցրեց հայոց վրա այսպիսի չար դիտավորությամբ, որ նախարարները նրա մոտ լինելով՝ նրան կրնտեղանան խոսակցությամբ, առնել-տալով, խնջույքներով, որսի զբոսանքներով, այլև խնամությամբ նոր ազգականություններով կմոտենան, և գուցե հնար լինի նրանց սայթաքեցնել դեպի մագդեզական կրոնը, որով բոլորովին կանջատվեն հույներից: Անմիտը չգիտեր, թե «Տերը ցրում է հեթանոսների խորհուրդները», թեպետ մի առժամանակ հաջողվեց նրա խորհուրդը: Որովհետև Համազասպը մեռնելով և Սահակը մեծ սգի մեջ լինելով՝ ոչ ոք հայոց գնդերը չհավաքեց չմիաբանեց: Ուստի Շապուհը հեշտությամբ մուտք գործեց Հայաստան, իր հետ բերելով Հրահատին և բոլոր աքսորականներին, բայց նա չկարողացավ նախարարների համակրությունը շահել, այլ բոլորը նրան ատեցին և թագավորաբար չէին մեծարում որսի կամ խաղերի ժամանակ:

185 Սագաստան, հետո Մեճեստան, այժմ Մեխստան, Պարսկաստանի գավառ է, Քիրմանից արևելք ընկած, Աղվանիստանին սահմանամերձ, դաժան կլիմայի, անապատների պատճառով աքսորավայր էր համարվում, և Հազկերտ Բ.-ն սպառնում էր Պարսկաստան կանչված հայ նախարարներին՝ կապանքներով Սագաստան քշել անձանապարհ տեղերով, եթե հանձն չառնեն կրակին երկրպագել: